

УДК 811.521

ЗАСТОСУВАННЯ ГРИ СЛІВ У ЯПОНСЬКОМУ СЛОВОТВОРІ

Тамара Комарницька

*Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка,
кафедра китайської, корейської та японської філології,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01601
тел. (+38044) 239 33 86, e-mail: tamara_komarn@bigmir.net*

Гру слів (омонімів) застосовують в абрєвіації, словоскладанні, афіксації. Абрєвіатури японської мови скорочують так, щоб виникав стилістичний ефект від асоціації з іншим словом. При словоскладанні спостерігається свідомий підбір слів, які мають омоніми, для творення нового складного слова. При афіксації основою для словотвору стає корінь слова, омонімічний до окремого слова.

Ключові слова: гра омонімів, словотвір, афіксація, словоскладання, композит, абрєвіація, стилістичний ефект.

Збагачення словникового складу будь-якої мови є постійним процесом, оскільки мова розвивається відповідно до потреб народу, який нею послуговується. Очевидно, що сама мова, її особливі риси впливають на особливості словотвору в ній. За наявності в японській мові типових для багатьох мов світу способів словотвору (лексико-семантичного, морфологічного, морфолого-синтаксичного, лексико-синтаксичного) словотвір у японській мові, однак, характеризується низкою особливостей. Наприклад, як характерну рису японського словотвору сходознавці наводять той факт, що словоскладання (композиція) тут значно переважає за своїм поширенням афіксацію (на протигагу, приміром, до європейських мов) [1, с. 516]. Наявність низки особливих рис, притаманних лише словотвору японської мови, викликає неабиякий інтерес у сходознавців, тому їй не дивно, що ті чи інші аспекти японської деривації вже ставали об'єктом наукових досліджень (згадаймо, наприклад, науковий доробок О. Пашковського, який ґрунтовно проаналізував типи складних та афіксальних слів у японській мові; а також праці В. Алпатова, Б. Лаврєнтьєва, А. Кудряшової та інших японістів, які зосереджували свою увагу на окремих способах словотвору в японській мові). Наявність чималого кількості праць, присвячених означеному питанню, однак, не зменшує його проблемність, оскільки різні лінгвісти мають цілком відмінні підходи до опису одних і тих самих явищ у межах японського словотвору, що призводить до певної плутанини. З огляду на все зазначене вище вважаємо, що наше

стисле дослідження має актуальність. Об'єктом вивчення є японські слова, утворені шляхом афіксації, словоскладання та аббревіації, які належать до новітньої лексики і за своєю структурою покликані створювати стилістичний ефект на основі гри омонімів. Предметом дослідження є роль гри слів (омонімів) у деяких способах словотвору в японській мові (а саме, в афіксальному способі, у словоскладанні й аббревіації). За мету ставимо собі зробити цілісний опис застосування явища гри слів у японській деривації. Відповідно, завданнями цієї розвідки є: 1) розглянути приклади реалізації гри омонімів у словоскладанні, афіксації та аббревіації в японській мові; 2) вказати способи залучення гри омонімів при творенні нових слів у японській мові; 3) з'ясувати проблемні моменти в описі означених способів словотвору. Для досягнення мети роботи вважаємо за доцільне послуговуватися лінгвістичним описовим, зіставним методом і методом структурного аналізу. Наукова новизна дослідження, на нашу думку, полягає в тому, що вперше у вітчизняній японістиці ми, спираючись на новітній мовний матеріал, звертаємо увагу на застосування гри омонімів як на особливість японського словотвору, а також виділяємо проблемні моменти опису цього явища.

Відомо, що омоніми відіграють стилістичну функцію у створенні образності за допомогою низки прийомів. Дослідники вказують, зокрема, на:

- використання омонімів як засобу словесної гри, матеріалу для створення дотепів і каламбурів, досягнення жартівливого або іронічного ефектів, для чого використовується суперечність між формою і змістом;
- використання в одному контексті вільного і фразеологічно зв'язаного омонімів, що виникли внаслідок розпаду семантичної єдності;
- використання в поезії для римування та посилення виразності тощо [10].

Такі прийоми стилістичного використання омонімів тією чи іншою мірою можна спостерігати у багатьох мовах світу. Однак яскравою особливістю японської мови, як відомо, є наявність у ній надзвичайно великої (порівняно з іншими мовами світу) кількості омонімів, а тому саме в японській мові стилістичне використання омонімів вражає своєю частотою та різноманіттям (згадаймо, хоча би, відомий прийом застосування гри омонімів у класичній японській поезії – 掛詞 /каке-котоба/). Ми ж зупинимося на застосуванні гри омонімів у сучасному японському словотворі.

За нашими спостереженнями гра омонімів застосовується в окремих видах морфологічного способу словотвору, а саме: у словоскладанні, афіксації та аббревіації. Словоскладання, як уже зазначалося, є надзвичайно продуктивним способом словотвору у японській мові, в результаті якого творяться складні слова. До категорії складних О. Пашковський відносить слова, які складаються із двох або кількох повнозначних компонентів і характеризуються словесною цільністю (це слово, а не словосполучення), внутрішньою членованістю й повнозначністю компонентів, чим складні слова відрізняються від похідних афіксальних слів [8]. Інакше кажучи, складові частини складних основ виділяються передусім тому, що продовжують самостійно вживатися як слова, які були долучені до складної одиниці; при цьому у композитах усі складові частини лексично значущі [8].

Як реалізується гра омонімів у композитах, що складаються з двох чи більше простих слів? Розгляньмо складне слово 未婚ママ /мікон-мама/ *мати-одиначка*, яке складається з двох простих: 未婚 /мікон/ *неодружений* і запозиченого ママ /мама/ *мати*. На перший погляд нелогічним видається вживання саме запозиченого слова ママ /мама/ (замість питомого 母 /хаха/) для творення композиту. Та за детальнішого розгляду доходимо висновку, що вибір саме запозиченого слова ママ /мама/ є свідомим, оскільки через це спостерігається гра омонімів まま /мама/ (*лишати*) *так, як є і* ママ /мама/ *мати*, завдяки чому композит набуває додаткового значення “*мати, яка лишилася незаміжньою*”. Отже, у словоскладанні японської мови гра омонімів знаходить своє застосування шляхом свідомого вибору слів, які мають омоніми, для творення композитів. Завдяки такому застосуванню омонімів при творенні складних слів формуються композити зі складним значенням; інакше кажучи, у стислому за обсягом слові вміщується, так би мовити, “подвійний” зміст.

Нижче зупинимося на застосуванні гри слів в афіксальному словотворі японської мови. Однак перед тим, як розглянути реалізацію цього явища в афіксації, не можемо не вказати на проблемність самого афіксального способу словотвору в японській мові. У зв'язку зі специфікою японського словотвору японісти досі не виробили загальноприйнятих критеріїв визначення префіксів та суфіксів. Уживання стосовно словотворчих елементів термінів “префікс” і “суфікс” мотивується неконкретністю значення компонента, його уточнюючою роллю, частотністю вживання у складі слів, лексичною несамостійністю, можливістю приєднання до вже існуючих слів тощо [6, с. 43]. Отже, якщо спиратися на різні критерії, то склад афіксів у японській мові виходить дуже неоднорідним.

Деякі японісти поряд із терміном “афікс” послуговуються також терміном “афіксоїд”, під яким розуміють таку словотворчу частину слова, яка посідає проміжне місце між кореневими та афіксальними морфемами, тобто становить морфему перехідного типу [5, с. 94]. Зустрічаємо й терміни “узагальнено-лексичний препозиційний корінь” (О. Пашковський уживає його на позначення деяких одиниць у позиції префікса: 新 /шін/ *новий*, 全 /дзен/ *весь*, 反 /хан/ *проти*), а також “постпозиційний елемент узагальнено-лексичного і граматичного значення” (відповідає суфіксу: 前 /дзен/ *перед*, 後 /го/ *після*, 中 /чю:/ *під час*) [7, с. 27]. Отже, через специфіку будови японського слова японісти не мають консенсусу щодо того, які одиниці вважати афіксами і як взагалі їх іменувати. Нечіткість меж між складними та афіксальними словами, за спостереженнями О. Пашковського, спричинена тим, що, по-перше, у японській мові велика кількість словотворчих афіксів генетично й функціонально прирівнюються до компонентів складних слів; по-друге, при відмежуванні повнозначних слів від коренів та словотвірних афіксів лінгвісти послуговуються різними критеріями [6, с. 42].

З огляду на таку невизначеність нерідко доволі складно встановити, в межах якого саме способу словотвору реалізуються конкретні випадки застосування гри омонімів. На нашу думку, до афіксального словотвору можна

віднести такий випадок. На омонімії першої частини слова マンション /манш'юн/ *квартира* – マン /ман/ – і числівника 万 /ман/ *десять тисяч* ґрунтується нестандартне написання слова マンション /манш'юн/ як 万ション /манш'юн/, що додає до слова конотацію “*квартира за десять тисяч*”. Такий каламбур став основою для подальшого словотвору й утворення за аналогією слова 億ション /окуш'юн/ *квартира за сто мільйонів*. Вважаємо, що у цьому разі ми якраз і маємо справу з афіксальним способом словотвору, де компонент -ション /-ш'юн/ вже постає не у ролі частини запозиченого слова マンション /манш'юн/, а в ролі суфікса, приєднуючись до повнозначного слова 億 /оку/. І дійсно, -ション /-ш'юн/ задовольняє всі вимоги, які О. Пашковський висунув до афіксальних морфем у японській мові [6, с. 43]:

1) це граматизована морфема, що має лише словотвірні-граматичне значення (дійсно, лексичного значення *квартира* морфема -ション /-ш'юн/ не передає);

2) на відміну від словозмінювальних афіксів ця одиниця утворює нове слово (дійсно, слово 億ション /окуш'юн/, вочевидь, є новим, відмінним від вихідного слова 億 /оку/);

3) на відміну від службових слів вона вживається лише у сполученні з повнозначними основами чи коренями (слова ション /ш'юн/ жоден словник не фіксує);

4) на відміну від компонентів складних слів ця одиниця не має конкретної семантики (певне, єдиним значенням, яке передає одиниця -ション /-ш'юн/, є вказування на запозичений іменник *гайрайго*).

Отже, спостерігаємо оригінальний процес, за якого графічна гра омонімів стає основою для подальших словотворчих процесів, а частина запозиченого слова фактично перетворюється на словотворчий афікс.

Останнім способом словотвору, на який варто особливо звернути увагу при розгляді стилістичного використання омонімів, є аббревіація. Аббревіація також є дещо проблемним питанням японського словотвору, оскільки серед лінгвістів бракує консенсусу щодо термінологічної номінації цього явища. У працях японістів трапляється не лише термін “аббревіація” (Б. Лаврент'єв, О. Пашковський, В. Алпатов), а й термін “скорочення” у тому самому значенні (Н. Фельдман, Є. Маєвський, А. Кудряшова) і навіть “редукція” (А. Кудряшова). Слова ж, утворені у результаті аббревіації, у працях сходовознавців також названі по-різному: складноскорочені слова (О. Пашковський), аббревіатури (Б. Лаврент'єв, В. Алпатов), скорочення (Н. Фельдман, А. Кудряшова, В. Алпатов). Надалі ці терміни вживатимемо паралельно, надаючи, однак, перевагу термінам “аббревіація” та “аббревіатура”.

Аббревіація, як відомо, є явищем, вельми поширеним у японській мові, тому й не дивно, що вона притаманна всім лексичним пластам лексики. У японській мові низка аббревіатур утворена, щоб створювати стилістичний ефект шляхом асоціації з іншим словом (або словами). Такого роду асоціації виникають

завдяки омонімії слів (повній або частковій); при цьому спостерігаємо різноманіття шляхів породження асоціацій. Розглянемо шляхи виникнення гри слів у японських абрєвіатурах.

За нашими спостереженнями, типовим способом викликати гру слів в абрєвіатурі є скорочення одного зі слів, що входять до повного найменування, до того ступеню, за якого воно за формою нагадуватиме інше слово (або ж цілком відповідатиме його формі). Наприклад, слово на позначення популярної страви – *にくじゃが* /нікуджага/ картопля з м'ясом – утворилося шляхом складання слів *肉* /ніку/ м'ясо та *じゃがいも* /джагаймо/ картопля з подальшим скороченням останнього так, що за фонетичною схожістю з'являється асоціація з іменем соліста рок-гурту "The Rolling Stones" Ніком Джаггером. Скорочення одного зі слів, які входять до складного слова, є найпростішим способом досягнути стилістичного ефекту в абрєвіатурі, однак не єдиним.

Наступним можливим шляхом застосування гри слів при абрєвіації є скорочення одного зі слів-компонентів складного слова, яке супроводжується зміною його графічного вигляду. Тут, за нашими спостереженнями, можливі два варіанти: 1) для підкреслення асоціації зі словом іноземного походження (*гайрайго*) – використання абетки *катакана* замість абетки *хірагана*; 2) для підкреслення асоціації з омофоном, який має інше ієрогліфічне написання – використання ієрогліфа, який уживається для запису омофонного слова. Приміром, слово *ガリア人* /гаріаджін/ (від *したがりや* /шітагарія/ предмет захоплення та *人* /джін/ людина) бойфренд створене шляхом скорочення слова *したがりや* /шітагарія/ предмет захоплення до *ガリア* /гарія/, оскільки в результаті такого скорочення з'являється асоціація зі словом *ケーリア* /ке:рія/ кар'єра; тобто *ガリア人* /гаріаджін/ означає статусний (престижний) бойфренд [9, с. 140–144]. Припускаємо, що саме для підкреслення асоціації зі запозиченим словом *ケーリア* /ке:рія/ першу частину скорочення записують абеткою *катакана*. Прикладом, який ілюструє вже другий випадок, є скорочення *独男* /докуотоко/ (від *独身* /докушін/ неодружений та *男* /отоко/ чоловік) парубок. Слово *独男* /докуотоко/ парубок можна записувати з використанням іншого ієрогліфа і мати такий вигляд: *毒男* /докуотоко/, де перший ієрогліф *毒* /доку/ має значення отрута. Завдяки такому нетрадиційному використанню ієрогліфів досягається гра слів, і скорочення *毒男* /докуотоко/ можна зрозуміти як чоловік, приречений на самотність; хронічний самотник.

Проте найвишуканішим (якщо так можна сказати) способом застосування гри слів при абрєвіації є скорочення слів вихідної одиниці, щоби вони викликали гру слів саме у комбінації. Прикладом такої тонкої гри омонімів є скорочення *アルバイション* /арубайшюн/, утворене від слів *アルバイト* /арубайто/ підробіток і *売春* /байшюн/ продавати свою весну, займатися проституцією. Відповідно, це слово можна перекласти як та, яка продає свою молодість задля додаткового доходу [9, с. 140–144]. Очевидно, що з таким значенням слово вже має яскраве стилістичне забарвлення. Однак у ньому спостерігається і додатко-

вий стилістичний ефект завдяки омонімії компонентів バイ /бай/ у словах アルバイト /арубайто/ і 売春 /байшюн/. Сполученням слів アルバイト /арубайто/ і 売春 /байшюн/, які мають у своїй будові омонімічний компонент, досягається гра значень: слово アルバイシユン /арубайшюн/ можна трактувати як “якась повія” чи “нідробіток продажем молодості”.

Вказані абрєвіатури, надаючи мовленню емоційно-експресивного забарвлення, функціонують переважно у розмовному стилі. Дійсно, велика кількість японських абрєвіатур характеризується спонтанністю, оказіональністю, а тому часто не закріплюється у літературній мові, лишаячись оказіональними утвореннями [1, с. 525].

Подані ж вище приклади свідчать, що одиниці, в яких знаходить застосування гра омонімів, можуть як належати до літературної мови, так і перебувати на її периферії, вживаючись здебільшого у молодіжному середовищі.

Отже, розглянувши деякі випадки реалізації гри слів у японському словотворі, можемо дійти кількох висновків. По-перше, гра омонімів широко застосовується в абрєвіації (скороченні): слова скорочують саме настільки і таким способом, щоби новоутворені скорочення були омонімічними до інших слів; при цьому для підкреслення гри слів на письмі нерідко вдаються до нестандартного написання абрєвіатури. Рідше гра омонімів застосовується при словоскладанні й афіксації. У першому випадку спостерігається свідомий підбір тих слів, які мають омоніми, для творення складного слова, завдяки чому останнє набуває “подвійного” значення. Про афіксацію із застосуванням гри слів можемо говорити тоді, коли вихідне слово вже зазнало певного спотворення у зв'язку з використанням гри омонімів, і його складові частини стають основою для подальшого словотвору, відіграючи у ньому роль афіксів.

Ми, звісно, окреслили тільки один аспект сучасного японського словотвору, згадавши лише побіжно проблемні питання цього розділу японської мови (проблема афіксації й виділення словотворчих афіксів, проблема номінації явища скорочення). Тому, на нашу думку, актуальними для подальших досліджень у царині японського словотвору є пошук критеріїв виділення афіксальних морфем, а також детальне вивчення явища абрєвіації та узгодження пов'язаних із ним термінологічних питань.

Стаття: надійшла до редакції 16.12.2013

доопрацьована 20.02.2014

прийнята до друку 23.04.2014

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алпатов В. М.* Теоретическая грамматика японского языка : в 2-х кн. Кн. 1 / В. М. Алпатов, П. М. Аркадьев, В. И. Подлеская. – М. : Наталис, 2008. – 560 с.
2. *Кудряшова А. В.* Лексические сокращения в японской разговорной речи / А. В. Кудряшова // Япония. Язык и культура : Альманах. – М. : Муравей, 2002. – С. 85–91.
3. *Лаврентьев Б. П.* Японские аббревиатуры / Б. П. Лаврентьев // Японский язык : сборник статей / [отв. ред. И. Ф. Вардуль]. – М. : Издательство восточной литературы, 1963. – С. 35–41.
4. *Маевский Е. В.* Гайрайго. Японская транскрипция иностранных слов / Е. В. Маевский, Н. Г. Рысина. – М. : ИД “Муравей-Гайд”, 2000. – 48 с.
5. *Панькова А.* Определение понятия “аффиксоид” и необходимость изучения аффиксоидного словообразования в японском языке / А. Панькова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 28. – С. 93–98.
6. *Пашковский А. А.* Классификация японских сложных слов / А. А. Пашковский // Японский лингвистический сборник / [отв. ред. А. А. Пашковский]. – М. : Изд-во восточной литературы, 1959. – С. 35–74.
7. *Пашковский А. А.* Слитные именные словосочетания в японском языке / А. А. Пашковский // Японский язык : сборник статей / [отв. ред. Вардуль И. Ф.]. – М. : Издательство восточной литературы, 1963. – С. 5–34.
8. *Пашковский А. А.* Слово в японском языке / А. А. Пашковский. – М. : “Наука”, 1980. – 208 с.
9. *Радионов А. Ю.* Нетрадиционное употребление катаканы / А. Ю. Радионов // Япония. Язык и культура : Альманах. – М. : Муравей, 2002. – С. 138–147.
10. *Солдатова Л. П.* Розмежування явищ повної лексичної омонімії та полісемії (словниковий та функціонально-стилістичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. П. Солдатова. – К., 2007. – 23 с.
11. *Фельдман Н. И.* Японский язык / Н. И. Фельдман. – М. : Издательство восточной литературы, 1960. – 96 с.

THE USAGE OF THE PLAY UPON WORDS IN JAPANESE WORD-FORMATION

Tamara Komarnytska

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Chinese, Korean and Japanese Philology Department of Philology Institute,
14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine, 01601,
tel. (+38044) 239 33 86, e-mail: tamara_komarn@bigmir.net*

The play upon words based on homonyms is used in abbreviation, word-composing, affixation. Abbreviations cause stylistic effect based on the association with some other word. Composite words are formed from the words that have homonyms. The affixation is based on using the part of the word as an affix.

Key words: play upon words, word-formation, affixation, word-composing, composite, abbreviation, stylistic effect.

ПРИМЕНЕНИЕ ИГРЫ СЛОВ В ЯПОНСКОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ

Тамара Комарницька

*Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко,
кафедра китайской, корейской и японской филологии,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01601,
тел. (+38044) 239 33 86, e-mail: tamara_komarn@bigmir.net*

Игра слов (омонимов) применяется в аббревиации, словосложении, аффиксации. Аббревиатуры японского языка сокращаются именно таким образом, чтобы возникал стилистический эффект от ассоциации с другим словом. При словосложении наблюдается сознательный подбор слов, имеющих омонимы, для создания нового сложного слова. При аффиксации основой для словообразования становится корень слова, омонимичный отдельному слову.

Ключевые слова: игра омонимов, словообразование, аффиксация, словосложение, композит, аббревиация, стилистический эффект.